

Duhovnost djece i socijalni rad

Dujić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:127562>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ana Dujić

DUHOVNOST DJECE U SOCIJALNOM RADU

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: prof.dr.sc. Zdravka Leutar

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Duhovnost i religioznost.....	2
2.1. Tradicionalno poimanje duhovnosti i religioznosti.....	3
2.2. Moderno poimanje duhovnosti i religioznosti.....	4
3. Dječja duhovnost.....	5
4. Teorije razvoja dječje duhovnosti	6
5. Važnost razvoja dječje duhovnosti.....	8
6. Uloga duhovnosti za razvoj dječje otpornosti.....	9
7. Uloga djetetove okoline za razvoj duhovnosti.....	11
7.1. Uloga roditelja i obitelji	12
7.2. Uloga škole i obrazovnih ustanova	14
7.3. Uloga vršnjaka i medija.....	15
8. Socijalni rad i duhovnost djece	16
8.1. Integracija religiozno duhovne tematike u socijalni rad	16
8.2. Uloga socijalnog rada u duhovnosti djece	18
9. Zaključak	20
Literatura.....	21

Duhovnost djece u socijalnom radu

Sažetak:

Duhovni aspekt sastavni je dio čovjekova života zato što objašnjava ljudsku potrebu za pronalaženjem smisla i svrhe života. Postoji li duhovni aspekt kod djece od najranije dobi ili se tek kasnije razvija? Prema nekima je duhovni razvoj važan potencijalni resurs za ljudski razvoj već tijekom prva dva desetljeća života. Prirodna duhovnost djece vidljiva je u dječjem fantaziranju, čuđenju, ali i postavljanju dubokoumnih pitanja o životu, emocijama, neposrednim iskustvima i Bogu. Definiranje duhovnosti i religioznosti kompleksno je područje budući da su prisutne brojne razlike u razmišljanjima i tumačenjima. Ipak, za opis dječje duhovnosti u ovome radu vodit ćemo se trima elementima duhovnosti koji uključuju: transcendenciju, integriranje odnosa i jedinstvenost kod svake osobe. U ovome radu dobit ćemo uvid u to koliko je duhovni aspekt važan za cjelokupni razvoj djeteta. Rezultati brojnih istraživanja pokazuju povezanost između duhovnosti kod djece i pozitivnih ponašanja kao što su: altruizam, tjelesno zdravlje, otpornost te uspjeh u školi. Spoznaja da je duhovnost jedan od integrativnih dijelova djetetova odgoja i obrazovanja negdje je prisutna, a negdje podložna propitkivanju i zanemarivanju. Stoga će se u radu pružiti uvid u važnost obiteljske, školske i vršnjačke okoline za dijete kao i u ulogu institucija, socijalnog rada i medija čiji je utjecaj svakim danom sve veći.

Ključne riječi: duhovnost, religioznost, obiteljska okolina, odgajatelji, socijalni rad

Spirituality of children in social work

Abstract:

The spiritual aspect is an integral part of human life because it explains the human need to find the meaning and purpose of life. Is there a spiritual aspect in children from an early age or does it only develop later? According to some, spiritual development is an important potential resource for human development already during the first two decades of life. The natural spirituality of children is visible in children's fantasizing, wondering, but also in asking profound questions about life, emotions, immediate experiences and God. Defining spirituality and religiosity is a complex area since there are numerous differences in thinking and interpretation. Nevertheless, for the description of children's spirituality in this work, we will be guided by three elements of spirituality that include: transcendence, integrating relationships and the uniqueness of each person. In this paper, we will get an insight into how important the spiritual aspect is for the overall development of a child. The results of numerous studies show the connection between spirituality in children and positive behaviors such as: altruism, physical health, resilience and success in school. The realization that spirituality is one of the integrative parts of a child's upbringing and education is present somewhere, and somewhere is subject to questioning and neglecting. Therefore, this paper will provide an insight into the importance of the family, school and peer environment for the child, as well as the role of institutions, social work and the media, whose influence is increasing every day.

Key words: spirituality, religiosity, family environment, educators, social work

Izjava o izvornosti

Ja, _____Ana Dujić_____ (ime i prezime studenta/ice) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ana Dujić

Datum: 20.08.2023.

1. Uvod

U današnje doba kada školski programi postaju prenatrpani te aktivnosti nakon škole sve više oduzimaju dječju pažnju, slika užurbanog djeteta postala je realnost (Elkind, 2001; prema Leutar i sur., 2021). Sportske aktivnosti, glazbene škole, ali i stalni fokus na igricama i TV-u ne ostavljaju puno vremena za tišinu i promišljanje o duhovnim i osobnim pitanjima (Leutar i sur., 2021.). Duhovni aspekt sastavni je dio našeg življenja zato što objašnjava ljudsku potrebu za pronalaženjem smisla i svrhe života (Leutar i Leutar, 2017.). Teško je to razumjeti ako se zanemaruje ili krivo razumije glavna bit čovjeka. Srž čovjeka nije tijelo, niti kemijski sastav, već duh. Upravo zato odgoj koji isključuje duhovnost iz ranog i predškolskog odgoja djeteta ne može nikako biti cjelovit (Marijanović, 1993; prema Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Pojedini znanstvenici navodili su kako se duhovnost tek javlja u adolescenciji, no vidljivo je kako je ona osobito važna već od djetinjstva (Leutar i sur., 2021.). Prirodna duhovnost djece vidljiva je u dječjem osjećaju čuđenja, fantaziranju i vježbanju mašte, ali i u postavljanju dubokih pitanja o životu i svijesti o neposrednim iskustvima i emocijama (Waite i Halstead, 2001; prema Leutar i sur., 2021.). Djeca pronalaze različite odgovore i reakcije na svoja pitanja o duhovnosti. Neka ih pronadu unutar obitelji i škole, neka unutar crkve, a neka izvan religijskih institucija kroz izgradnju morala (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Kako bi mogli razumjeti ulogu duhovnosti u odgoju i rastu djece prvo je potrebno pobliže upoznati njeno samo značenje. U ovome radu prvo će se predstaviti razlika između duhovnosti i religioznosti koje se danas sve češće promatraju kao sinonim te prikazati tradicionalan i moderan vid poimanja religioznosti i duhovnosti. Budući da vjerska uvjerenja i prakse nisu od početka prisutni kod djece, već se razvijaju kroz djetinjstvo (Bridges i Moore, 2002.) pružit će se uvid u razvoj dječje duhovnosti, ali i u neke od teorija koje daju svoj vid razvoja duhovnosti kod djece. Već je spomenuto da se duhovnost u odgoju djece može zanemariti, stoga će se prikazati važnost dječje duhovnosti za razvoj djeteta u cjelini, ali i za njegov razvoj kao osobe u svakom životnom razdoblju (Nye, 2009.). Neizostavno je prikazati povezanost duhovnosti sa razvojem dječje otpornosti i suočavanja sa životnim problemima i nedaćama te kako upravo njegovanje duhovnosti pridonosi dječjoj otpornosti (Leutar i sur., 2021.) U radu će se govoriti i o neizostavnoj

i temeljnoj ulozi obitelji, škole i djetetove okoline za razvoj njegove duhovnosti te zašto je bitno da odgajatelji i roditelji u svome odgoju daju na važnosti svim razvojnim domenama djeteta (Lawson, 1996; prema Leutar i sur., 2021.). U ovoj temi socijalni rad ima neizostavnu ulogu budući da je upravo to struka koja je usmjerena na prepreke i nepravde kako u društvu tako i u savladavanju svakodnevnih situacija i poteškoća kod pojedinca (Leutar i Leutar, 2010.). Stoga će se prikazati i uloga socijalnog rada te zašto je važno da socijalni radnici uvažavaju duhovnost i religioznost u svome radu sa djecom i drugim skupinama ljudi.

2. Duhovnost i religioznost

Definiranje duhovnosti i religioznosti te razlike između njih neprestani je izazov za sve koji se bave tim područjem. Vidljiva je kompleksnost i raznolikost u raznim definicijama duhovnosti (Zrinščak, 2008.), a prisutne su i razlike u razmišljanjima znanstvenika te je zato teško pronaći jednoznačnu formalnu definiciju (Leutar i Leutar, 2017.). Duhovnost se najčešće smatra višedimenzionalnim pojmom koji je potaknut subjektivnim životnim iskustvima i razlozima svakog pojedinca u potrazi za transcendentnim izvorom koji se pronalazi u Bogu, prirodi ili nekoj višoj sili (Lima i sur., 2020). Često se smatra i kao traženje smisla za svrhom i smislom života, ali i kao iskustvo povezanosti sa prirodom, samim sobom i drugima (Bosacki, 2002; prema Leutar i sur., 2021.). Duhovnost se može definirati i kao ljudska potraga za apsolutnim smislom koja ima smisao za svakog pojedinca na osobnoj razini (Frankl, 2010; prema Štambuk, 2017.). Najčešća definicija duhovnosti za koju se može reći da vlada slaganje na općoj razini je da je ona ljudski kapacitet, odnosno impuls kroz koji čovjek traži smisao i svrhu svetog te ju ostvaruje i pronalazi kroz svoju obitelj, prijatelje, zajednicu, a u mnogim slučajevima kroz religijsku zajednicu i tradiciju (Benson i sur., 2003.). Duhovnost se razlikuje od religije upravo po tome što se odnosi na područje ljudske egzistencije koja se može pronaći u različitim oblicima, a koji pružaju osjećaj povezanosti i integriteta (Leutar i Leutar, 2017.). Religija se, s druge strane, u suvremenom svijetu najčešće shvaća onako kako ju opisuje i Durkheim, a to je kao sustav vjerovanja i običaja koji su vezani uz određenu moralnu zajednicu, odnosno

Crkvu i smatraju se svetima. Ceremonije, simboli i religijske prakse okupljaju ljude i stvaraju osjećaj kohezije i pripadnosti (Leutar i Leutar, 2010.). Kroz to je vidljivo kako je religioznost zapravo dio duhovnosti jer i oni koji se ne smatraju pripadnici određene religije imaju duhovne potrebe svojstvene svakom ljudskom biću (Leutar i Leutar, 2017.) kao što su primjerice potreba za bezuvjetnom ljubavi ili potreba za smislom, svrhom i nadom (Koenig, 1994; prema Štambuk, 2017.). Iz sociološke perspektive postoje dva pristupa koja pojašnjavaju pojam religije. Prvi je supstantivni koji je blizak spomenutoj Durkheimovoj definiciji, a kao primjer navodi da osoba vjeruje u nadnaravno biće, odnosno u osjećaj moći i snage koji se nalazi u povezanosti s nadnaravnim. Ta definicija uključuje upravo religijsku praksu, simbole, institucije i jezike (Zrinščak, 2008.). Drugim riječima, to i jest najčešće shvaćanje religije od strane društva koje ju specificira kao organizirani sistem vjerovanja, rituala i simbola koji su stvoreni da približe osobu svetom i transcendentnom te pomognu pojedincu u shvaćanju i stvaranju njegovih odnosa i odgovornosti u okolini i zajednici (Koenig, McCulloch and Larson, 2001; prema Benson i sur., 2003.). Prema Zrinščak (2008) ovaj prvi supstantivni pristup objašnjava religiju kao ono što jest. S druge strane, drugi pristup postavlja pitanje koju funkciju religija obavlja, odnosno što ona čini za pojedinca ili skupinu pa se naziva funkcionalističkim pristupom. Ovdje je naglasak na posljedicama koje ona ima za čovjeka, a ne na religijskim praksama pritom misleći na davanje smisla životu ili opravdavanju prirodnih i društvenih događaja (Zrinščak, 2008.). Ostaje činjenica da osobe koje prakticiraju svoju duhovnost i religioznost imaju snažan resurs za suočavanje u kriznim razdobljima života, ali blagodat u suočavanju sa stresom, osiguravanjem društvene podrške i ukupnom kvalitetom života (Leutar i Leutar, 2017.). Unatoč približavanju razlike između duhovnosti i religioznosti, potrebno je razumjeti i razliku između tradicionalnog i modernog poimanja ovih dvaju pojmova kako bi lakše razumjeli njihovu ulogu u kontekstu današnjeg vremena.

2.1. Tradicionalno poimanje duhovnosti i religioznosti

Prema tradicionalno povijesnoj definiciji duhovnost se vidi kao karakteristika osobe koja je duboko religiozna te se razlikuje od osobe koja je površno religiozna (Koenig,

King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017). Pojam religioznost najčešće i asocira na organizirane sustave vjera poput islama ili kršćanstva koji traže predanost (Moberg, 2005.). Tradicionalno poimanje ne odvaja religioznost i duhovnost jedno od drugoga, odnosno duhovnost se ne odvaja od strukturirane vjerske zajednice. Duhovnost predstavlja dominantni životni put kod religiozne osobe koji joj daje smjernice za njeno ponašanje, odluke i odnose s drugima, ali i pogled na svijet i život (Koenig, King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017.). U takvim religijskim tradicijama smatra se da jedna određena nadnaravna sila upravlja svijetom, primjerice, Bog, Buda ili Duh Sveti te da posvećenje pojedinca dolazi kroz odnos s njom (Mahoney i sur., 2003.). Upravo te norme i mreže koje proizlaze iz vjerske zajednice nose ogromno značenje za obiteljske odnose i funkcioniranje (Leutar i sur., 2021.) što je važno i za odgoj djeteta. Neki od primjera takvog pogleda na duhovnost i religioznost su poznate povijesne i svjetske ličnosti poput Majke Terezije, Mahatme Gandhija ili Martina Luthera Kinga koje odmah povezujemo s religijom kojoj su pripadali budući da je ona obilježila njihovo djelovanje i život (Koenig, King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017.). Tako se Gandhija odmah povezuje s hinduizmom, a Majku Tereziju i Martina Luthera Kinga sa kršćanstvom. Zaključno, ovakvo shvaćanje smatra da osoba ne može biti duhovna ako nije religiozna, odnosno ako nije pripadnik neke organizirane vjerske zajednice (Koenig, King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017.).

2.2. Moderno poimanje duhovnosti i religioznosti

Zbog sve češćeg povezivanja vjerske prakse i obreda s pojmom religije, u istraživanjima se češće mogu naći pitanja koja ispituju duhovnost bez komponente religioznosti. Primjer pitanja je : „Osjećam se duhovnim, ali nisam religiozan“ (Nye, 2009.). Takav je i ovaj moderan vid religioznosti i duhovnosti koji proširuje značaj same duhovnosti izvan značenja religije (Koenig, King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017). On se može povezati sa već spomenutim funkcionalističkim pristupom koji uključuje skup uvjerenja koja nisu povezana s religijskim doktrinama (Lima i sur., 2020.), a duhovnost se opisuje kao osoban sustav vrijednosti i vjerovanja koje oblikuju ponašanje pojedinca iako ono nije u primarnom fokusu (Moberg, 2005.). To je ujedno i sve prihvatljivije i suvremenije promatranje odnosa religije i duhovnosti gdje se kreira kategorija „duhovnog, ali nereligioznog pojedinca“ (Koenig, King

Carson, 2012; prema Štambuk, 2017.). Primjerice, u Portugalu koji je i kroz povijest gledano jedna od najpoznatijih katoličkih zemalja, sve je više onih koji tvrde da su vjernici bez religije, smatrajući pritom svoju osobnu duhovnost kao odnos s nadnaravnim (Lima i sur., 2020.). U ovom poimanju vidljivo je kako se duhovnost smatra modernom riječi koja u današnje doba često budi asocijacije na nove pokrete, istočnjačke religije ili ezoteriju (Leutar i Leutar, 2010.). Prema nekim istraživanjima (Zinnbauer, 1997; Koenig, King, Carson, 2012; prema Štambuk, 2017.) duhovne, ali nereligiozne osobe opisane su kao bolje obrazovane i s visokim prihodima, a koje su u prošlosti doživjele negativna iskustva s religijskim zajednicama. Češće se smatraju neovisnima te su i manje spremni žrtvovati se za druge, a njihovo vjerovanje upravo nalikuje na New Age pokret. To su takozvani koncepti *religion a la carte* ili *bricolage* koji označavaju da suvremeni čovjek sam kombinira svoju duhovnost kako želi, odnosno uzima s „religijskog menija“ što želi, a što ne želi u svakodnevnom životu (Kregar i sur., 2016.). Za razliku od tradicionalnog pogleda gdje su duhovne osobe ujedno i duboko religiozne, može se reći da se u ovom pristupu, duhovne osobe smatraju tragačima za srećom i blagostanjem, odnosno sekularnim osobama (Hill i Pargament, 2003; prema Štambuk, 2017.).

3. Dječja duhovnost

Razlikovanje modernog i tradicionalnog poimanja duhovnosti i religioznosti te prethodno spomenute razlike u shvaćanju jednog i drugog pojma, predstavljene su iz razloga da se približi razumijevanje višeznačnosti ovih koncepata, a ne uzimanje jedne određene definicije. Za daljnji nastavak opisa dječje duhovnosti najjednostavnije je voditi se trima elementima duhovnosti koji uključuju transcenciju, integriranje odnosa i jedinstvenost za svaku osobu (Wenman, 2001; prema Leutar i sur., 2021.). Ona obuhvaća sve što osoba jest; intelekt i tijelo, emocije i percepciju, odnosno uključuje iskustvo osobe u cjelini (Glazer, 1999; prema Leutar i sur., 2021.). Prema Nye (2009.) dječja duhovnost može se definirati na tri načina. Prvi ju opisuje kao preneseno značenje, odnosno definira ju kao „Božji način da bude s djecom te dječji način da budu s Bogom“. Ovakvo poimanje dječje duhovnosti osobito je korisno za odrasle jer ističe kako je važno pružiti djeci slobodu da pronađu svoj autentični odnos s Bogom. Kod druge definicije ističe se duhovnost kao želja povezanosti s Bogom,

drugim stvorenjima i vlastitom nutrinom dok treća definicija uspoređuje duhovnost sa samim djetetom. Posljednja je podložna individualnom shvaćanju svakog djeteta, a ne konvencionalnosti. Istraživanja o duhovnosti u vrijeme adolescencije rijetka su, ali istraživanja o duhovnosti u djetinjstvu još su ograničenija (Leutar i sur., 2021.). Stoga je značajno spomenuti istraživanje provedeno u Finskoj koje je pokazalo da je 80% djece u dobi od 7 godina izjavilo kako je svjesno Božje prisutnosti dok je samo 30% odraslih izjavilo isto. To pokazuje kako je duhovna svijest učestala u djetinjstvu dok u zreloj dobi postaje rjeđa (Nye, 2009.). Kao i u definiranju pojmova religioznosti i duhovnosti tako i kod dječje duhovnosti postoje različite teorije i definicije. Većina se ipak slaže da ne postoje djeca bez duhovnosti, no razlikuju se po pitanju razmišljanja o razvojnem putu djetetove duhovnosti kroz životna razdoblja (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Prema nekima je duhovni razvoj važan potencijalni resurs za ljudski razvoj tijekom prva dva desetljeća života (Leutar i sur., 2021.). Neki čak smatraju da se djetetova duhovnost razvija i prije njegovog rođenja jer je dio svijesti roditelja te se sve snažnije razvija do djetetove sedme godine (Colomb, 1991; prema Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Iz svega navedenog može se zaključiti kako je za istraživanje djetetove duhovnosti važno imati na umu njegovu razvojnu dob (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.) Stoga će se dati kratki uvid u neke od teorija koje opisuju razvoj djetetove duhovnosti kroz njegove razvojne etape.

4. Teorije razvoja dječje duhovnosti

Teorije razvoja dječje duhovnosti mijenjaju se tijekom vremena, a one koje ćemo spomenuti kao zajedničko imaju tezu da se religijsko razmišljanje mijenja od konkretnog zamišljanja i doslovnog vjerovanja u djetinjstvu do apstraktnijih mišljenja koja nastupaju u adolescenciji (Bridges i Moore, 2002.). Prva, Elkindova teorija utemeljena je na Piagetovoj teoriji kognitivnog razvoja na kojoj se i druge teorije najčešće temelje, a sastoji se od tri stadija. U prvom stadiju opisuju se karakteristike predškolskog djeteta koje koristi simbole i znakove za opisivanje stvari u svom životu. Ono razumije da neki objekt može biti dio određene kategorije, ali ne razlikuje kategorije jedne od drugih. Primjerice, jako mu je teško razumjeti da netko može biti katolik i Amerikanac u isto vrijeme (Bridges i Moore, 2002.). Kod upoznavanja samog sebe i svojeg svijeta koji postaje sve realniji Elkind (1970.) navodi kako dijete traži što

realnije forme onoga što razmišlja. Primjerice, djeca često odustanu od crtanja oko pete ili šeste godine života jer crtež koji su nacrtali ne odgovara onome kako su oni željeli da to bude nacrtano. Zato je važna druga faza u osnovnoj školi koja predstavlja viši stadij razumijevanja vjere i vjerskih uvjerenja. Djeca u ovoj fazi prema Elkindu (Bridges i Moore, 2002.) još uvijek ne baziraju svoje shvaćanje vjere na emocijama, mislima i motivacijama, već na promatranju tuđih ponašanja. U trećoj stazi predadolescencije i adolescencije razvija se kapacitet za razumijevanje apstraktnih koncepata i osobne potrage religijskih uvjerenja, vrijednosti i praksi (Bridges i Moore, 2002.). Nakon rođenja, obiteljski odgoj, ali i povezanost s drugima prati djetetov razvojni put te utječe na formiranje njegova identiteta (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Fowler je jedan od znanstvenika koji smatra kako se vjera upravo razvija u kontekstu interpersonalnih odnosa kroz četiri stadija (Bridges i Moore, 2002.). Prva faza očituje se u ranom djetinjstvu kroz vjeru roditelja koji postavljaju temelje za daljnji razvoj. U drugom stadiju djeca koriste svoju maštu i sposobnost za korištenje simbola kako bi razumjeli ono što se događa oko njih, uključujući pritom i ono što roditelji i druge važne osobe govore o Bogu i religiji te promatraju religijska ponašanja prema modelima roditeljima. Treća faza odvija se u vremenu kada dijete pohađa osnovnu školu i smatra se da dijete prihvaća religijska uvjerenja roditelja bez pitanja te sa malo dubljeg razumijevanja, a u četvrtoj fazi koja se odvija u vremenu rane adolescencije kognitivne sposobnosti omogućuju veću svijest i mogućnost razumijevanja. Kroz razvojne faze dijete postaje polako i postepeno svjesno svoga odrastanja (King, 2013.). To je vidljivo i kroz Oserovu teoriju gdje dijete u prvoj fazi Boga shvaća doslovno i konkretno dok u drugoj i trećoj fazi počinje stvarati vlastiti sud prema osobnom iskustvu (Bridges i Moore, 2002.). Gradnja osobnog identiteta proces je koji nikada nije do kraja dovršen, a pod utjecajem različitih procesa i čimbenika podložan je krizama koje mogu uznemiriti (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Stoga, kada se adolescenti susretnu s nepravdom i ljudskom patnjom često počinju propitivati postojanje Boga te se nerijetko okreću ateizmu budući da smatraju da nisu dobili odgovor na svoje molitve. Ipak u četvrtoj fazi manji postotak starijih adolescenata okreće se ponovno Bogu smatrajući ga vrhovnim stvoriteljem i onim koji daje smisao životu (Bridges i Moore, 2002.). U posljednjoj Kirkpatrickovoj teoriji (Bridges i Moore, 2002.) fokus je na snažnom utjecaju koji dolazi iz kvalitete odnosa

između roditelja i djeteta, odnosno privrženosti. Kada je riječ o djeci, privrženost se stavlja u kontekst emocionalnog odnosa između roditelja/skrbnika i djeteta (Ajduković i sur., 2007.). Prema ovoj posljednjoj teoriji (Kirkpatrick, 1997; prema Bridges i Moore, 2002.) djeca koja imaju sigurnu privrženost u odnosu s roditeljima imaju i veću vjerojatnost za usvajanje njihovih religijskih pogleda dok je kod onih koji to nemaju manja vjerojatnost da će biti pod utjecajem roditelja. Također, siguran odnos sa religioznim roditeljima pridonosi većem stupnju religioznosti i vjere u Boga koji ljubi, dok nesigurni odnosi, osobito oni sa religioznim roditeljima doprinose agnosticizmu i ateizmu ili vjerovanju da je Bog zahtjevan i da kažnjava (Bridges i Moore, 2002.). Ono što se može izdvojiti iz pregleda ovih teorija je da je potencijal za razvoj duhovnosti prisutan u svakom živom biću, ali ga je potrebno aktivirati i shvatiti tijekom djetinjstva. Zato je potrebno da roditelji i odgajatelji prepoznaju važnost razvoja duhovne osviještenosti kod djece i pruže im odgovarajući duhovni odgoj (King, 2013.).

5. Važnost razvoja dječje duhovnosti

Unatoč manjku istraživanja, ipak postoje neka koja dovode u vezu duhovnost i brojne druge aspekte života. Većina pokazuje kako je religioznost pozitivno povezana sa određenim pozitivnim ponašanjima kod djece i mladih kao što su: altruizam i pomaganje drugima, tjelesno zdravlje, uspjeh u školi te otpornost o kojoj će se kasnije reći nešto više (Leutar i sur., 2021.). Spoznaja da je duhovnost jedan od integrativnih dijelova u cijelom odgoju i obrazovanju te da ima važnu ulogu u daljnjem životu djeteta (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.) negdje je prisutna, a negdje je podložna propitkivanju bilo da se radi o roditeljskom ili školskom odgoju. Montessori teorija jedna je od onih koja uočava veliku važnost duhovnog razvoja u ranom djetinjstvu te u čitavom obrazovanju (Leutar i sur., 2021.). Maria Montessori, talijanska pedagoginja čije se pedagoške metode danas primjenjuju diljem svijeta, vodila se uvjerenjem da je u djetetu prisutan potencijal od njegova začeca te da se u odgoju ne promatra samo dijete, već Božja prisutnost u njemu i prirodne zakonitosti koje su mu dane (Miller, 2002.). Ona vjeruje da je dijete, osim što je biološki i psihološki entitet, također i duhovni entitet koji se izražava u obliku ljudskog tijela unutar fizičkog svijeta (Miller, 2004; prema Leutar i sur., 2021.). Za nju je glavni cilj obrazovanja poučavanje kroz

koje pomaže dječjem duhovnom razvoju (Weinberg, 2009; prema Leutar i sur., 2021.) te koje nije samo pedagoška odgovornost, već i duhovni zadatak (Miller, 2004; prema Leutar i sur., 2021.). Kroz kombinaciju znanosti i religije u Montessori pristupu vidljivi su temelji za formiranje holističkog pristupa (Miller, 2002.). Kroz konkretne koncepte kao što su okoliš, materijal i igre potiče djecu na istraživanje svijeta i stjecanje odgovornosti za svoje postupke, a odrasli im u svemu tome pomažu razumjeti njihovu ulogu u svijetu i svemiru (Leutar i sur., 2021.). Duhovnost nije suprotnost fizičkom i materijalnom, već predstavlja ostvarenje djetetove osobnosti, odnosno preobrazbu koja formira njegov identitet (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). U središtu formiranja adekvatnog odgoja djeteta su načini na koji će odrasli pomoći djeci u shvaćanju njihove uloge u svijetu (Leutar i sur., 2021.). Važnost razvoja i razumijevanja dječje duhovnosti kreće upravo od odgajatelja koji s jedne strane mogu totalno zanemariti tu komponentu, a s druge strane, poput Marie Montessori staviti duhovnost u temelj odgoja i obrazovanja. Obrazovanje shvaćeno kao proces buđenja uzvišenih sila u duši svake osobe osposobljava pojedinca da ostvari svoj autentični prinos u kozmičkom planu (Miller, 2002.). Dijete je shvaćeno kao jedinstveno biće koje svojim djelovanjem sudjeluje u ostvarenju harmonije svemira, a razvijanjem zahvalnosti, samosvijesti i savjesti razvija odgovornost prema kulturi i prirodi sa svrhom djelovanja za dobrobit čovječanstva (Leutar i sur., 2021.). Često djeca ne žele podijeliti svoja duhovna iskustva s odraslima jer ne žele da se njihova priča previše analizira, odnosno da joj se daje neko suprotno značenje o istoj stvari koje roditelji često daju zbog svojih uvjerenja (Nye, 2009.). Zato je od djetetove okoline osobito važna intuicija i empatija, odnosno fokusiranost na slušanje dječjih priča, njihovog izmišljenog i stvarnog svijeta, duhovnog svijeta u kojemu žive uključujući njihove snove, želje, iskustva, ali i boli i strahove (King, 2013.). Predispozicije odgoja u vjeri i razvoja duhovnosti kod djeteta od najranije dobi izrazito su bitne za korištenje duhovnosti kao resursa otpornosti za prebrođivanje životnih kriza (Leutar i Leutar, 2017.).

6. Uloga duhovnosti za razvoj dječje otpornosti

Promatrajući razvoj suvremenog društva koje postaje sve složenije i raznolikije, očita je potreba za osnaživanjem djece i mladih kako bi se naučili nositi sa životnim okolnostima (Kegan, 1994; prema Leutar i sur., 2021.). U teškim i složenim obiteljskim situacijama duhovnost se prepoznaje kao resurs otpornosti kod članova obitelji (Leutar i Leutar, 2017.). Vidljiva je potreba za obrazovnim programima koji će djeci pružiti vrijeme i podršku za razvijanje relacijskog razumijevanja i pronalaska smisla koji vodi do otpornosti (Leutar i sur., 2021.). Otpornost se može definirati kao proces ili sposobnost uspješne prilagodbe u nekim prijetecim ili izazovnim okolnostima (Masten i sur., 1990.). Kod djece se kao česti primjeri mogu uzeti ona djeca koja odrastaju u siromaštvu, koja su bila zlostavljana ili doživjela razvod roditelja (Leutar i sur., 2021.). Budući da se znanstvenici često usredotočuju na probleme umjesto na čimbenike koji mogu pomoći djeci da prevladaju teške uvjete u kojima se nalaze, otpornost se često zanemaruje u istraživanjima (Polipot, 2001; prema Leutar i sur., 2021.). Važno je za koncept otpornosti znati da se djeca mogu razviti na pozitivan način unatoč postojanju čimbenika koji mogu proizvesti negativne posljedice (Anderson, 2004; prema Leutar i sur., 2021.). Primjerice, u jednom američkom istraživanju (Chandy, Blum and Resnick, 1996; prema Regnerus i sur., 2003.) pokazano je kako djeci u adolescenciji, čiji roditelji imaju povijest seksualnog zlostavljanja ili alkoholizma, religioznost služi kao zaštitni faktor od dugotrajnih negativnih posljedica. Percipiranje sebe kao religioznog pojedinca bio je naj snažniji prediktor u njihovom modelu otpornosti. Prisutnost duhovnog ozračja i tradicije u odrastanju pojedinca ima veliki utjecaj na duhovni identitet osobe te neka istraživanja pokazuju kako često u bezizlaznim situacijama koje si pojedinac ne može objasniti, takva osoba poseže upravo za Božjom pomoći (Leutar i Leutar, 2017.). Religija može pružiti socijalnu povezanost koja dolazi iz apstraktnih odnosa sa vjerskim figurama te konkretne odnose sa članovima religijskih zajednica koji pružaju podršku (Masten i sur., 1990.). Budući da je poticanje otpornosti stvar cijele osobe te se ne odnosi samo na duhovno stanje, već i na fizički smisao, ljudima je potrebno pružiti mogućnost da se izraze. Različiti kreativni načini poput glazbe ili sporta ne pridonose samo duhovnom razvoju nego i drugim aspektima koji su bitni za razvoj duhovnosti kao što je samopoštovanje (Leutar i sur., 2021.). Često vlada uvjerenje da će se osoba bolje nositi s problemima i ostati zdrava ako razvije koherentno razmišljanje o životu i

njegovim posljedicama (King, 2013.). Kod djece, a osobito kod onih koji žive u teškim okolnostima bitno je stimulirati razvoj raznih kapaciteta kroz aktivnosti u školi, kući i drugdje (Leutar i sur., 2021.) Praktični i duhovni zadatak osoba koje se nalaze u dječjoj okolini postaje pomaganje u kreiranju smislenog puta za njihov život u vremenu podložnom mnogim promjenama i velikom nesigurnošću (King, 2013.). Prema Leutar i Leutar (2017.) nema nekog pravila kako će se duhovnost uklopiti u životu pojedinca. Kod nekih obitelji duhovnost može biti jača u vremenima krize te se posljedično transformira daljnji život osobe što ujedno donosi i pozitivne čimbenike za odgoj djece i obiteljsku koheziju. Fenomen otpornosti pomaže usredotočiti se na pozitivne elemente, a ne na deficite (Leutar i sur., 2021.). Kroz duhovnost osoba može ojačati jer promatra krizu kao sastavni dio svoga vjerskog hoda te dopušta da ju ona izgrađuje kao osobu (Leutar i Leutar, 2017.).

7. Uloga djetetove okoline za razvoj duhovnosti

Promatrajući cjelokupnu filozofiju dječjeg razvoja, djeca se holistički razvijaju (Kostelnik i sur, 1999; prema Leutar i sur., 2021.). Potrebno je sagledati sve razvojne domene; od društvene i jezične do kognitivne, fizičke i afektivne budući da su sve međusobno povezane i utječu jedna na drugu (Leutar i sur., 2021.). Uloga okoline ima veliku ulogu u oblikovanju djetetove duhovnosti jer je ono, osobito u predškolskoj dobi, socijalno ovisno o drugima (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Dok je u prošlosti negiranje tjelesnog bilo popularno, današnje društvo je postalo u potpunosti opsjednuto tijelom; njegovim izgledom, slikom i prezentacijom, a neminovno je ne spomenuti nametnute norme ljepote koje dovode do opsjednutosti tjelesnim izgledom, dijetama, fizičkim zdravljem i potrebi za stalnim izlaganjem tijela u široj javnosti (King, 2013.). Zato je integriranje duhovnosti u cjelokupnom pogledu na dijete izrazito bitno za holističko razmišljanje koje dijete ne promatra kao praznu ploču, već kao životni dar koji je pun kreativnih potencijala (Miller, 1991.). Promatrajući suvremene trendove može se postaviti pitanje jesmo li postigli harmoniju između tijela, uma i duha (King, 2013.). Moderno društvo, pod utjecajem materijalizma utjecalo je na to da institucije, a osobito škole postaju represivne te umjesto da njeguju duhovnu

osjetljivost, pretvaraju ljude u „robove“ (Miller, 2002.). Nesumnjivo je kako je važnost pobuđivanja duhovnog potencijala za razvoj aktivnog duhovnog pristupa životu još uvijek jako nerazvijena u trenutnom društvu te kako je potrebno pružiti mnogo više pažnje u poučavanju i otkrivanju ljudskog duha, kako kod djece tako i kod odraslih (King, 2013.). Promatrajući djetetovu okolinu primarno mjesto u socijalizaciji djeteta predškolske i školske dobi svakako je njegova obitelj s pripadajućim članovima, zatim vrtići i škole, a onda vršnjaci, župne zajednice, mediji i ostalo (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.).

7.1. Uloga roditelja i obitelji

U ovome radu već se naglasilo kako duhovni razvoj treba postati *main-stream* u razvojnoj psihologiji djeteta te je stoga logično postaviti pitanje kako ekološki kontekst djeteta (njegova okolina), osobito obitelj oblikuje taj razvoj (Benson i sur., 2003.). Prva znanja koja čovjek prima, prima od svojih roditelja, unutar obitelji koja se smatra najmanjom, ali jednom od najvažnijih zajednica u kojoj se čovjek nalazi (Leutar i Leutar, 2010.). Život kojim živi obitelj djeteta utječe na duhovnost djeteta i prije nego što se ono rodi jer će djetetov vrijednosni odgoj ovisiti upravo o duhovnim i moralnim vrijednostima obitelji (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Ovisno o tome koliko roditelji dopuštaju djeci da izražavaju, razvijaju i prepoznaju svoju duhovnost vidjet će se posljedice u njihovom kasnijem odraslom duhovnom životu (Nye, 2009.). Majka je prva odgojiteljica djeteta preko koje se svi društveni, obiteljski i vjerski utjecaji odražavaju na dijete dok očeva uloga postaje neposredna oko djetetove druge godine (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Afektivni odnos u ranim godinama života može odrediti druge dimenzije odnosa između roditelja i djeteta kao što su socijalne interakcije i pružanje pomoći kasnije u životu (Rossi i Rossi, 1990; prema Pearce i Axinn, 1998.). Kako bi na adekvatan način poučili djecu duhovnom odgoju, roditelji moraju brinuti o ulozi koju ću izabrati. Često se roditelji postave kao učitelji duhovnosti umjesto da budu svjedoci. Djeca tada shvaćaju duhovnost kao domaću zadaću te raspravljaju s roditeljima o nekim vjerskim pitanjima no rijetko ju provode u djelo u stvarnom životu (Leutar, 2006; prema Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Primjer koji izaziva zabrinutost kada se promatra roditeljski duhovni odgoj je kod konzervativnih protestanata čije su disciplinske tehnike često povezane s vikanjem i

kažnjavanjem djeteta te su, temeljem provedenih istraživanja, uočeni negativni razvojni ishodi za djecu iz takvih obitelji (Leutar i sur., 2021.). S druge strane, kada se roditelji stave u ulogu prijatelja djeteta sve će biti prihvaćeno kroz razigranost i igru što će djeci biti puno zanimljivije, no tada će biti manje naglašene Božje ideje i koncepcije (Leutar, 2006; prema Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Očekivano je da će se socijalizacija potaknuta religijom vjerojatnije pojaviti u obiteljima koje su obilježene toplinom i bliskosti u odnosima (Ozorak, 1989., prema Regnerus i sur., 2003.). Obje uloge, i učitelj i prijatelj imaju pozitivne i negativne strane, stoga se idealnim smatra kombinirati obje u jedinstvenu roditeljsku ulogu (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Istraživanje provedeno u Americi (Perkins, 1987, prema Regnerus i sur., 2003.). na studentskoj mladeži pokazalo je kako je 69 posto studenata sa visoko religioznim roditeljima izrazilo kako imaju snažnu osobnu vjeru, dok je samo 39 posto studenata sa jednim religioznim roditeljem. Kako raste religioznost roditelja tako se smanjuje dječja delinkvencija (Regnerus i sur., 2003.). Religiozni ljudi često promatraju obiteljske odnose kao svete te ih upravo zato brižno čuvaju i paze (Mahoney, 2005, prema Leutar i sur., 2021.). S druge strane, ako roditelji i djeca imaju različite poglede po pitanju važnosti vjere, postoji 21 do 22 posto šanse da će takva djeca iskazivati višu razinu delinkventog ponašanja od onih koji se slažu po tom pitanju (Regnerus i sur., 2003.). Danas roditelji zbog nedostatka vremena često zanemaruju djecu prepuštajući ih samima sebi i medijskim sadržajima čime zanemaruju svoju ulogu i odgovornost u odgoju djeteta. Takvo ponašanje, u kojem se djeci daje dojam da je lako doći do cilja i da sve što žele odmah mogu imati dovodi do razmaženosti, dosade, frustriranosti i obijesti što rezultira gubljenjem životnog smisla i negativnim utjecajima na cjelokupni razvoj djeteta (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Poticanje duhovnog razvoja djeteta zadatak je u kojem roditelji imaju puno poteškoća, no zato je još važnije da u tom procesu budu odgovorni, dosljedni i pouzdani (Leutar i Leutar, 2017.). Osim dijeljenja duhovnih iskustava i odgovaranja na djetetova pitanja, roditelji su pozvani kroz svakodnevne kućne rutine isticati važnost i ljepotu Boga te na taj način inspirirati djecu (Leutar i Leutar, 2017.). Djetetu je lakše razviti osjećaj povjerenja i pouzdanja prema Bogu ako ga je prepoznalo u vlastitim roditeljima kroz osjećaje voljenosti i prihvaćenosti (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.) Vjerska uključenost i prisustvo roditelja te kohezivno vjersko

okruženje u obitelji rezultira bitnim pozitivnim ishodima za emocionalni i kognitivni razvoj djece te njihovo ponašanje (Leutar i sur., 2021.). Zato je ključno da roditelji i odgojitelji uzmu u obzir sve razvojne domene djeteta (Lawson, 1996; prema Leutar i sur., 2021.).

7.2. *Uloga škole i obrazovnih ustanova*

Duhovnost treba shvatiti kao proces koji raste i razvija se pod utjecajem različitih čimbenika u djetetovoj okolini (Leutar i Leutar, 2017.). Kada se zanemari važnost duhovnosti i mlade ljude educira da obvezujuće participiraju u materijalističkom i ekonomskom društvu, smanjuje se kreativnost i ljubav te suosjećanje koji proizlaze iz duhovnog odnosa, a pomažu u savladavanju problema u ljudskom životu (Miller, 2002.). Ipak, duhovni je razvoj sustavno isključen iz škola jer se smatrao neprimjerenim za integraciju u kurikulum (Palmer, 1983; prema Leutar i sur., 2021.). Kada se pokrene reforma obrazovanja, odgajatelji, političari i drugi provoditelji fokus stavljaju isključivo na akademski aspekt u razvoju djeteta dok se zanemaruje promatranje djeteta kao cjelovite osobe (Delpit i White-Bradley, 2003., prema Leutar i sur., 2021.). Stoga nije iznenađujuće da se takve reforme stalno ponovno provode i da u sebi imaju mnoge manjkavosti. Temeljno pitanje koje si obrazovne ustanove, ali i društvo u cjelini treba postaviti je želimo li učenike poučiti da postanu etička ljudska bića koja promišljaju ili je cilj istrenirati ih da slijepo slijede autoritete bili oni sposobni za to ili ne (Delpit i White-Bradley, 2003.). Učitelji su oni koji su glavni voditelji u procesu obrazovanja te njihovo dobro poučavanje (Palmer, 1998; prema Leutar i sur., 2021.) potiče povezanost među svim dimenzijama djeteta, ali i među nastavnicima kao subjektima. Bit holističkog obrazovanja je otvorenost uma i srca te osjetljivost na stvarni život djeteta kao i na specifične kulturne i socijalne kontekste njegovog života (Miller, 2002.). Iz te perspektive postoji stvarna mogućnost da se obrazovanje pretvori u kontekst koji razvija cjelovitost i odnose (Kirk, 2000; prema Leutar i sur., 2021.). Korisno je opet spomenuti primjer Montessori škole čiji cilj nije bio uvesti nekakve posebne tehnike ili materijale u pedagošku praksu, već iskazati modernom svijetu potrebu da postane „osjetljiv na čudo života koje se samo otkriva“ misleći pritom na život djeteta (Miller, 2002.). Integriranje duhovnosti u razvoj djeteta ne može se očekivati ako odgajatelji sami nisu upućeni u njegovu važnost. Stoga se njegovanje

vlastite duhovnosti nameće kao imperativ roditeljima i odgajateljima kako bi mogli pomoći djeci i mladima u razvoju njihove duhovnosti (Wright, 2000; prema Leutar i sur., 2021.). Djetetu je potrebno omogućiti da kroz povezivanje s prirodom, susrete sa svijetom i sa samim sobom razvije duhovnu sposobnost koja, paralelno s procesom sazrijevanja, utječe na razvijanje kognitivnih sposobnosti koje su u predškolsko i školsko doba u stalnom porastu (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). U današnje doba, kada oba roditelja rade, djeca su često ostavljena bez snažnog kućnog odgoja koji bi im trebao pružiti temelje daljnjeg psihološkog, emocionalnog i moralnog razvoja (Martin, 1992; prema Miller, 2002.). Javlja se duhovna kriza modernosti što je vidljivo u pojavi materijalizma, nasilja i konzumerizma koji preuzimaju svijet (Wright, 2000; prema Leutar i sur., 2021.). U vrijeme kada se gubi smisao i svrha života, očito je da su ljudi sve više u potrazi za duhovnosti kao odgovorom na stvarnost koja je kaotična (Alexander, 2004; prema Leutar i sur., 2021.). Zato se danas još više ističe uloga učitelja kao ljudskih bića koji imaju odgovornost u odnosu sa svijetom i drugima utjecati na transformaciju nepravde (Udice, 2000; prema Leutar i sur., 2021.). Implementacija duhovnosti u obrazovanju počinje sa učiteljem koji upoznaje samoga sebe kroz duhovnost. Takav učitelj može stvoriti razred učenika koji se ističu po svojem zajedništvu, kontemplacijom i suosjećanjem (Kirk, 2000.). Holistički način poučavanja pojavljuje se kao potreba i odgovor na duhovnu i ekološku krizu naše kulture (Miller, 1991.). Uvođenje duhovnosti u obrazovanje potiče na obnavljanje posvećenosti slobodi obrazovanja tako da učitelji i djeca mogu živjeti autentično i suosjećajno te da obrazovne politike i programi budu utemeljeni na razgovorima i raspravama o značenju i vrijednosti ljudskog života (Kirk, 2000.).

7.3. Uloga vršnjaka i medija

Dijete ima urođenu simpatiju za razvijanje odnosa s drugima te oko četvrte godine počinje tražiti prijatelje za igru. Najprije surađuje sa braćom i sestrama, a kasnije s drugima iz okoline. Moderne društvene promjene dovode sve više do otuđivanja djece jednih od drugih i usmjerenosti na virtualni svijet (Amabilis i Jurić Srdanović, 2017.). Ipak utjecaj vršnjaka ima određenu ulogu kada je u pitanju religioznost. U najranijoj dobi roditelji još mogu upozoriti djecu na negativan utjecaj vršnjaka s kojima se druže dok se u kasnijoj dobi njihov utjecaj smanjuje i djeca ih manje slušaju po pitanju izbora

svojih prijatelja (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Neka američka istraživanja pokazala su da se u kasnijoj dobi, djeca koja su u vjeri nastoje ne družiti se s onima koji konzumiraju alkohol i droge (Regnerus i sur., 2003.). U tom primjeru religioznost je zaštitni čimbenik za dijete ili adolescenta u takvom društvu. S druge strane, vidljivo je i kako utjecaj vršnjaka na samu duhovnost može biti neispravan. To se može dogoditi kada se zbog nepotpunog poznavanja i nerazumijevanja vjere počnu zajedno izrugivati te time narušavaju njezinu ulogu i bit (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Ipak, vidljivo je kako su mediji danas preuzeli utjecaj nad djecom od najranije dobi te čine bitnu komponentu njihove duhovne izgradnje (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Kroz medije su djeca izložena temama poput problema nasilja, svijetu odraslih i degradacije okoliša (Leutar i sur., 2021.). Dijete preko medija upija raznovrsne sadržaje koji u njemu mogu razviti ovisnost i udaljavanje od bližnjih, ali i potrebu da se osami u virtualnom svijetu koji kroz vizualnost ispunjava njegovu psihu i maštu. Stoga je važno djecu od najranije dobi upoznati s pozitivnim i negativnim aspektima medija kao i razvijanjem kritičke svijesti za informacije koje svakodnevno dobivaju (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.). Ključna uloga u tom procesu opet je na roditeljima i učiteljima koji potiču dijete na korištenje svojih potencijala (Miller, 2002.). Osim negativnih strana medija, postoje i pozitivne kao što su obrazovanje, zabava, opuštanje...U medijskom odgoju ključno je da roditelji odgovorno odgajaju djecu za medijsku kulturu u suradnji s medijskim pedagozima koji svojom stručnošću mogu pomoći roditeljima u stvaranju ispravnog stava prema medijskim sadržajima (Amabilis Jurić i Srdanović, 2017.).

8. Socijalni rad i duhovnost djece

8.1. Integracija religiozno duhovne tematike u socijalni rad

Iako je čovjekova primarna zajednica obitelj te u njoj prima temeljna znanja za daljnji život, ponekad se nađe u situacijama kada pomoć obitelji i društva nije dovoljna (Leutar i Leutar, 2010.). Ovdje se pojavljuje potreba za strukom socijalnog rada koja, osim što zagovara principe socijalne pravde, ljudskih prava i kolektivne odgovornosti, nastoji promovirati društvenu promjenu i razvoj, osnaživanje i oslobađanje ljudi te socijalnu koheziju (IFSW, 2014.). Unutar struke koja promovira navedene vrijednosti

duhovnost je shvaćena kao opća definicija koja je u odnosu sa vrijednostima i etikom, odnosno preuzima dinamičan odnos uzajamnosti i kreativnosti (Leutar i Leutar, 2010.). Prema rezultatima nekih istraživanja (Derezotes i Evans, 1995.) socijalni radnici ističu kako nemaju ili imaju jako malo formalne edukacije po pitanju problema i praksi koje proizlaze iz duhovnosti ili religioznosti. Brojna istraživanja ističu važnost duhovnosti kao motivacijskog faktora u predanosti i orijentiranosti socijalnih radnika društvenoj pravdi, a ogroman broj socijalnih radnika naglašava potrebu za integracijom vjere u svoj profesionalni rad (Leutar i Leutar, 2010.). Većina stručnjaka osjeća da je razumijevanje njihovih osobnih uvjerenja nužan preduvjet za pomaganje klijentima u tom području (Derezotes i Evans, 1995.). Stoga je izrazito važno osmisliti i provoditi edukacije za socijalne radnike koje će pružiti znanja o tome kako najbolje upotrijebiti svoja duhovna uvjerenja i uvjerenja korisnika s kojima rade u postizanju socijalne pravde. Uočavanje doprinosa koji duhovnost ima u edukaciji socijalnih radnika može pridonijeti razvoju pedagogije u čijem je središtu ljudsko dostojanstvo (Leutar i Leutar, 2010.). Istraživanja pokazuju da socijalni radnici misle da njegovanje osobnog duhovnog razvoja ima krucijalnu važnost kako bi oni mogli pomagati svojim klijentima u razvoju duhovne dimenzije (Derezotes i Evans, 1995.). Socijalni radnici susreću se s nizom rizika i kompleksnih problema u radu s korisnicima kao što su nedostaci resursa za pružanje pomoći, nedovoljna educiranost za specifično područje, neadekvatni uvjeti rada, ali i vlastiti životni problemi koji često mogu biti slični onima koje imaju korisnici (Kusturin, 2007.). Rezultati hrvatskog istraživanja provedenog na socijalnim radnicima pokazuju kako većina misli da bi trebalo uvesti dodatne edukacije, misleći pritom na edukacije koje daju dodatna znanja i kompetencije za rad na specifičnim područjima (Milić Babić i sur., 2021.). Istraživanje provedeno 1995. godine (Derezotes, 1995; prema Leutar i sur., 2013.) ustanovilo je pozitivan stav prema religiozno duhovnoj tematici u praksi. Postotak od čak 92 % ispitanih profesionalaca tvrdio je da se susreće sa duhovnom tematikom u radu s korisnicima, a 55% socijalnih radnika izrazilo je kako duhovnost smatra nužno potrebnom u svome radu. Utvrđena je i nedovoljna adekvatnost obrazovanja socijalnih radnika na području religioznosti i duhovnosti kao i potreba za specifičnim vještinama i znanjima na tom području (Derezotes, 1995; prema Leutar i sur., 2013.). Integracija duhovnosti i religioznosti u socijalni rad može se promatrati na dvije razine (Leutar i Leutar, 2010.). Prva je

promatranje duhovnosti kao značajnog čimbenika u iskustvu korisnika što od socijalnog radnika ne zahtijeva posjedovanje duhovne perspektive. Primjerice, kada korisnik govori o svom iskustvu s Bogom ili postavlja pitanja duhovne tematike, stručnjak sagledava taj aspekt na isti način kako sagledava spol ili kulturnu pripadnost, a u razgovoru koristi strategije i prilagođava svoj pristup korisnikovoj interpretaciji duhovnosti (Leutar i Leutar, 2010.). Drugi način integracije podrazumijeva duhovnost kao subjektivno iskustvo u koje je uključeno iskustvo socijalnog radnika. Profesionalac nije neutralan ili odvojen u onome što se događa, već mu iskustvo vlastite duhovnosti pomaže u formiranju pristupa prema korisniku, ali i prema društvu u cjelini (Leutar i Leutar, 2010.). Istraživanje koje je 2000. godine proveo Gilbert (Leutar i sur., 2013.) na 14 stručnjaka s velikim iskustvom na području socijalnog rada pokazalo je da oni zagovaraju duhovnost u svojoj praksi i obrazovanju. Poseban naglasak dali su na važnosti primjene znanja o duhovnosti u 6 kategorija; duhovna procjena korisnika, osobna samosvijest stručnjaka, odnosno socijalnog radnika, prepoznavanje korisnikovih resursa u duhovnoj zajednici, stvaranje sigurne okoline kako bi se moglo razgovarati o duhovnim temama, promoviranje poštivanja različitosti vezanih uz duhovnost u grupnom radu te suradnja s duhovnim vođama. U jednom američkom istraživanju provedenom na licenciranim profesionalnim savjetnicima, psiholozima i socijalnim radnicima (Sheridan i sur., 1992; prema Derezotes i Evans, 1995.) pokazano je kako preko 76% ispitanika smatra da je duhovnost relevantna za njihov život, a otprilike isti postotak smatra kako primarni izvor njihove duhovnosti nije organizirana religija. Neovisno radi li se o religiji ili duhovnosti, duhovni aspekt krucijalan je za dobrobit socijalnih radnika, odnosno za njihovu emocionalnu snagu, odnose sa suradnicima i okolinom te za njihov profesionalni pristup (Leutar i sur., 2013.). Integracija duhovnosti u djelatnost i struku socijalnog rada (Leutar i sur., 2013.) može se promatrati kao put u potrazi za adekvatnim rješenjima, traženjem smisla i svrhe života te pozitivnom pogledu na život.

8.2. Uloga socijalnog rada u duhovnosti djece

Brojni moderni pristupi koji sagledavaju čovjeka zagovaraju razvoj demokratskog društva koje će poštovati integritet i individualnost čovjeka (Miller, 1991.). Problem je takvih teorija što zanemaruju holističku perspektivu promatrajući čovjeka kao

biosocijalni konstrukt, a ne kao duhovno biće što čini esenciju čovjeka (Miller, 1991.). Kako bi se kreiralo adekvatno okruženje za dijete u razvoju, Maria Montessori naglašavala je kako odgajatelji moraju stvoriti „primjerenu okolinu“ koja će odgovoriti na specifične obrasce razvoja (Miller, 2002.). Osim što se djeca odgajaju kroz obitelj, školu i odnose s vršnjacima, važan je i utjecaj raznih grupa i stručnjaka u nevladinim udrugama i zajednici kao i socijalnih radnika (Leutar i sur., 2021.). Kroz interakcije sa sustavima koji čine dio okruženja u kojem se dijete kreće, razvija se njegova otpornost (Minnard, 2002; prema Leutar i sur., 2021.). Otpornost je važna upravo zato što ima ulogu podrške kada je u pitanju zaštita od rizika ili jačanje zaštitnih čimbenika kod djece i mladih (Leutar i sur., 2021.). Institucije ili pojedini sustavi u djetetovu životu mogu imati zaštitnu ulogu analognu onoj pruženoj u obitelji (Masten i sur., 1990.). Socijalni radnici mogu imati važnu ulogu u osiguravanju dodatnih sredstava za izgradnju otpornosti u školskim ustanovama, različitim načinima uključivanja u zajednicu ili u suradnji s organizacijama koje povećavaju dostupnost konstruktivnih aktivnosti za djecu (Leutar i sur., 2021.). Oni mogu i potaknuti aktivnosti za podršku otpornosti kod školskog osoblja kao i zalagati se za izgradnju otpornosti na svim razinama; od obitelji i škole do lokalnih zajednica (Leutar i sur., 2021.). Kada su rizični čimbenici veliki, a obično jesu u siromašnim urbanim sredinama, važnost roditelja i škole postaje sve veća (Masten i sur., 1990.), a jednako je i sa socijalnim radnicima koji su upravo u takvim sredinama pozvani najviše djelovati i zalagati se za promicanje društvene i ekonomske pravde za onu najsiromašniju djecu (Leutar i sur., 2021.). Osjećaj empatije i razumijevanja koju većina korisnika očekuje od socijalnih radnika, često se oblikuje upravo kroz duhovnost (Leutar i sur., 2013.). Korisnicima je bitno osjetiti da su shvaćeni, a ne osuđivani od strane socijalnog radnika. Duhovan aspekt kod socijalnog radnika pomaže u razumijevanje korisnikove životne situacije jer ga promatra holističkim pristupom, cjelovito (Leutar i sur., 2013.). Socijalni radnici trebaju razvijati svijest o duhovnosti i religioznosti djece i obitelji kao i prepoznavati to kao bitan resurs u suzbijanju rizičnih čimbenika i podizanju cjelokupne kvalitete života u zajednici (Leutar i sur., 2021.).

9. Zaključak

Promatrajući iznesene spoznaje o razvoju i važnosti dječje duhovnosti i religioznosti zaključuje se kako je dječja duhovnost važan aspekt djetetova odrastanja od najranije dobi. Brojne definicije religioznosti i duhovnosti te razlike između tradicionalnog i modernog poimanja pokazuju kako je interes za taj aspekt čovjekova života uvijek prisutan kao i različitost i višeznačnost u shvaćanju i objašnjavanju tih koncepata. Činjenica je da duhovnost postoji u svakom čovjeku te da utječe na njegov život na različite načine i u različitim oblicima. Unatoč različitim razmišljanjima o tome kako se razvija dječja duhovnost, većina će se složiti da u ranijoj predškolskoj dobi djeca iskazuju duhovnost kroz simbole i znakove, osjećaje čuđenja i fascinacije dok u osnovnoj školi počinju više pratiti ponašanja i imitiraju ljude oko sebe te postavljaju pitanja. U razdoblju predadolescencije i adolescencije dolazi do razvijanja apstraktnijeg razmišljanja te formiranja vlastitih stavova i uvjerenja. Važnost razvoja dječje duhovnosti uočljiva je u mnoštvu pozitivnih aspekata koje ona ima za dijete počevši od odnosa s drugima i razvoju pozitivnih osobina, a osobito u razvoju otpornosti. Kada se dijete promatra holistički, odnosno cjelovito vidljivo je kako je njegova okolina ključna za formiranje svih aspekata njegovog bića, a osobito duhovnog koji se nalazi u njegovom središtu. Stoga je uloga obitelji, roditelja, lokalne zajednice i socijalnih radnika neizostavna u cjelokupnom odgoju „malih ljudi“. Unatoč tome, društvo ili pojedini dijelovi društva još uvijek ne razumiju da se duhovnost ne smije zanemariti, kako u njihovim vlastitim životima tako i u životima djece. Važno je naglasiti da za njegovanje duhovnog aspekta djeteta nije potrebno siliti stručnjake i roditelje da razvijaju svoju duhovnost, iako je to svakako pozitivna stvar. Potrebno je da osoba ima svijest o postojanju i važnosti duhovne dimenzije te da ima poštovanje i razumijevanje za duhovnost kao važan čimbenik djetetova razvoja koji može donijeti brojne prednosti za njegov život. To je od osobite važnosti za socijalne radnike koji su pozvani isticati se suosjećanjem i razumijevanjem za svakog korisnika, ali i „detektiranjem“ prednosti koje duhovni aspekt može imati za pojedinca ili zajednicu u cjelini. Ovdje je vidljivo kako postoji još puno prostora za istraživanje ove teme počevši od toga kako djeca doživljavaju duhovnost te kako se ona transformira kroz

razdoblja odrastanja do toga kako implementirati duhovni razvoj u obrazovne i stručne programe. Duhovnost se najčešće gleda i tretira kao „usputni“ ili dodatni predmet u školama i na sveučilištima stoga ne čudi da ju odrasli u djetetovoj okolini promatraju na isti način u svakodnevnom životu. Svijest da dijete svoju duhovnu dimenziju može spoznati „na sreću“, odnosno da ovisi o tome postoje li u njegovoj okolini pojedinci koji su osvješteniji po tom pitanju od drugih, nije pohvalna za društvo u cjelini. Stoga je važno da odrasli propitaju sebe i svoje vrijednosti kako bi djecu mogli odgajati u samosvjesne, odgovorne i poštene ljude odnosno cjelovite osobe. Drugim riječima, potrebno je postaviti si pitanje: želimo li u današnje doba odgajati duše mladih ili ih utamničiti.

Literatura

1. Ajduković, M., Kregar Orekšović, K. i Laklija, M. (2007). TEORIJA PRIVRŽENOSTI I SUVREMENI SOCIJALNI RAD. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (1), 59-91.
2. Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C., & Rude, S. P. (2003). Spiritual development in childhood and adolescence: Toward a field of inquiry. *Applied Developmental Science*, 7(3), 205–213
3. Bridges, L. J., & Moore, K. A. (2002). *Religion and spirituality in childhood and adolescence*. Washington, DC: Child trends.
4. Delpit, L. & White-Bradley, P. (2003). Educating or imprisoning the spirit: *Lessons from ancient Egypt Theory into Practice*, 42 (4), 283–288.
5. Derezotes, D. S., & Evans, K. E. (1995). Spirituality and religiosity in practice: In-depth interviews of social work practitioners. *Social Thought*, 18(1), 39–56.
6. Elkind, D. (1970). The Origins of Religion in the Child. *Review of Religious Research*, 12(1), 35.
7. IFSW (2016). *What is social work*. Dostupno na: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/>
8. Jurić, K.A. i Srdanović, S. (2017). Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija. *Služba Božja*, 57 (4), 459-476.

9. King, U. (2013). The spiritual potential of childhood: awakening to the fullness of life. *International Journal of Children's Spirituality*, 18(1), 4–17.
10. Kirk, R. III. (2000). Spirituality in education: A conceptual Analysis. (Doctoral dissertation, University of Connecticut, 2000). *Dissertation Abstract International*, 61 (04), 1337.
11. Kusturin, S. (2007). Supervizija - oblik podrške profesionalcima. *Metodički ogledi*, 14 (1), 37-48.
12. Kregar, J., Sekulić, D., Ravlić, S., Zrinščak, S., Grubišić, K. i Petričušić A. (2016). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Pravni fakultet.
13. Leutar, Z. i Leutar, I. (2010). Religioznost i duhovnost u socijalnom radu. *Crkva u svijetu*, 45 (1), 78-103.
14. Leutar, Z., Leutar, I. i Turčinović, J. (2013). ISKUSTVO SOCIJALNIH RADNIKA O DUHOVNOSTI U SOCIJALNOM RADU. *Ljetopis socijalnog rada*, 20 (2), 215-239.
15. Leutar, I. i Leutar, Z. (2017). Duhovnost kao resurs snage i otpornosti obitelji u rizičnim okolnostima. *Nova prisutnost*, XV (1), 65-87.
16. Leutar, I., Penava, T. i Leutar, Z. (2021). Razvoj duhovnosti djece i jačanje otpornosti. U A. Begić, I. Krišto (ur.), *Dijete u fokusu – multidisciplinarni pristup*. (str. 124-142). Mostar: Filozofski fakultet.
17. Lima, S., Teixeira, L., Esteves, R. et al. Spirituality and quality of life in older adults: a path analysis model. *BMC Geriatr* 20, 259 (2020).
18. Mahoney, A., Pargament, K. I., Murray-Swank, A., & Murray-Swank, N. (2003). Religion and the Sanctification of Family Relationships. *Review of Religious Research*, 44(3), 220–236.
19. Masten, A. S., Best, K. M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(04), 425.
20. Milić Babić, M., Žganec, N. i Berc, G. (2021). Perspektiva socijalnih radnika o uvjetima rada, odnosu društva prema struci i preporuke za unaprjeđenje profesije. *Ljetopis socijalnog rada*, 28 (2), 353-373.
21. Miller, R. (1991). *Educating the True Self*. *Journal of Humanistic Psychology*, 31(4), 53–67.

22. Miller R. (2002) Nourishing the Spiritual Embryo: The educational vision of Maria Montessori, in Miller J.P. & Nakagawa Y. (Eds) *Nurturing our Wholeness: Perspectives on spirituality in education* (pp. 227–241).
23. Moberg O., D. (2005). Research in Spirituality, Religion and Aging. *Journal of Gerontological Social Work*, 45(1-2), 11-40.
24. Nye, R. (2009). *Children's Spirituality: What It Is and Why It Matters*. London: Church House Publishing.
25. Pearce, L. D., & Axinn, W. G. (1998). The Impact of Family Religious Life on the Quality of Mother-Child Relations. *American Sociological Review*, 63(6), 810.
26. Regnerus, M., Smith, C., Fritsch, M. (2003). Religion in the lives of American adolescents: A review of the literature. A research report of the National Study of Youth and Religion, Number 3. *The National Study of Youth and Religion*, The University of North Carolina at Chapel Hill.
27. Štambuk, A. (2017). Starenje u zrcalu duhovnosti. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (2), 142-151.
28. Zrinščak, S. (2008). Što je religija i čemu religija: sociološki pristup. *Bogoslovska smotra*, 78 (1), 25-37.